

ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ КАТЕГОРІЙ “ЕМОЦІЇ” ТА “ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА”: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто єдність категорій “емоції” та “емоційна культура” в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях і визначено їхню роль у майбутній професійній діяльності студентської молоді.

Ключові слова: емоції, емоційна культура, культура почуттів, майбутній фахівець.

Проблема успішної професійної підготовки студентської молоді лишається актуальною на будь-якому етапі розвитку суспільства, зацікавленого не лише у біологічному, а й у оптимальному соціальному відтворенні, що є запорукою його якісного функціонування в основних сферах життєдіяльності.

На розв’язання цих завдань спрямовані Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття, Закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти.

Як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, освіта є “засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, ... дієвим чинником модернізації суспільства, зміцнення авторитету держави на міжнародній арені” [7].

Тому серед пріоритетних напрямів сучасної педагогічної науки вагоме місце посідає дослідження широкого кола питань культурологічної підготовки фахівця, зокрема формування емоційної культури майбутнього спеціаліста.

Психолого-педагогічний аспект формування культури особистості висвітлено в працях В. Гринкової, С. Іконникової, Н. Крилової, А. Мудрика, Н. Нікітіної, О. Рудницької та інших учених. Культуру почуттів і шляхи її формування в дітей різних вікових категорій вивчали такі науковці, як: Л. Коваль, Т. Коненко, О. Лук, Г. Шевченко та ін.

Значний внесок в обґрунтування психологічного аспекту культури почуттів зробили Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, В. Вілюнас, С. Рубінштейн, П. Якобсон.

Наукове розв’язання проблеми сутності та специфіки культури емоцій подано у дослідженнях Б. Додонова, Г. Костюка, Є. Печерської, В. Семіченко, М. Телешевської, О. Чебикіна.

Дослідження емоційно-почуттєвої складової особистості значною мірою ґрунтуються на теоретичних засадах зарубіжних педагогів-класиків: І. Гербарта, Я. Коменського, Дж. Локка, І. Песталоцці, Ж. Руссо та вітчизняних педагогів і діячів культури: Г. Ващенко, О. Луначарського, А. Макаренка, І. Сікорського, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Мета статті – розглянути єдність категорій “емоції” та “емоційна культура” в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях і визначити їхню роль у майбутній професійній діяльності студентської молоді.

Проблема емоційної культури людини є однією з найбільш актуальних у психології та педагогіці. Особливого значення вона набуває на етапі реформування системи освіти України. Модернізація системи освіти зумовлена двома основними чинниками. По-перше, це приведення системи освіти у відповідність до ринкових перетворень суспільства. По-друге, узгодження вітчизняної системи освіти з прийнятими в Європі та світі освітніми стандартами.

На сьогодні ці два аспекти поєдналися в одне питання, яке стало актуальною проблемою не тільки для системи освіти, а й для розвитку України у цілому. В той час, коли рівень культури в суспільстві та у педагогічному середовищі зокрема досить низький, постає питання виховання та формування нової особистості, яка б мала високий рівень емоційної культури як складової загальної культури особистості. Адже “культура – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства... це сфера духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи й організації, що забезпечують їх функціонування (школи, вузи тощо)” [3, с. 73].

Отже, поняття “емоційна культура” входить до ширшого поняття “психологічної культури”, яке охоплює всю особистість людини. Формуючи емоційну культуру, ми тим самим підвищуємо загальну психологічну культуру особистості.

У сучасному суспільстві, на думку дослідників (І. Андреева, Н. Іконнікова, В. Пошатаєв та ін.), внаслідок штучного впровадження культури раціонального ставлення до життя проблема компетентності у ставленні та вираженні емоцій стоїть дуже гостро. Ще К. Ушинський, підкреслюючи соціальний сенс емоцій, зазначав, що суспільство, піклуючись більше про розвиток розумових здібностей покоління, що підрастає, робить велику помилку, тому що людина є більшою мірою людиною в тому, як вона відчуває, ніж думає [13].

Сучасна психологія розкриває поняття “емоції” (від лат. *emoveo* – хвилює) як вираз суб’єктивного ставлення до предметів і явищ навколишнього світу у формі переживання, як реакцію на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, що пов’язана із задоволенням чи незадоволенням біологічно значущих потреб.

Протягом багатовікової історії вивчення емоцій виникали різні теорії, що в деяких випадках є суперечливими, а іноді взаємовиключними.

Теорії емоцій можна поділити на три групи.

До першої групи належать праці М. Бентлі, Дж. Грей, Е. Даффі, М. Мейер, в яких автори відмовляють терміну “емоція” в будь-якому науковому значенні.

Другу групу становлять праці, в яких визнається існування проблеми емоцій, але розкриваються, переважно, їх фізіологічні аспекти. Подібні фізіологічні теорії намагалися пояснити природу емоцій одиничним судженням, що спиралося на будь-який фізіологічний процес (М. Арнольд, Р. Бард, Е. Гільгорн, Дж. Луф-борроу та ін.) [8].

Так, вивчаючи роль периферійних реакцій емоцій, німецькі дослідники В. Джемс і Г. Ланге побудували так звану фізіологічну теорію, згідно з якою емоція – це “усвідомлення тілесного збудження, що ми відчуваємо безпосередньо після сприймання факту, який це збудження викликає” [2].

У науковій літературі емоції розглядаються як своєрідні переживання, які відтворюють ставлення людини до предметів навколишньої дійсності (М. Левітов), суб’єктивне ставлення людини до задоволення потреб (О. Лук). Практика доводить, що від уміння чуйно ставитися до настрою інших (П. Якобсон), визначити й правильно оцінювати емоційний стан особистості (Г. Потилико) залежить емоційний комфорт і того, хто вчить, і того, хто навчається, результативність педагогічного процесу. Високий рівень емоційної культури фахівця є важливою ознакою його готовності до здійснення професійної діяльності.

Нейрофізіологічні дослідження психіки стали фундаментом психологічних теорій емоцій. Можна із впевненістю сказати, що не існує абсолютно точної відповідності між змінами в нервовій системі та тими станами, яких ми зазнаємо й описуємо як емоції. Зміни, котрі відбуваються в організмі та фіксуються мовою нейрофізіології, не можуть адекватно передати те, що ми відчуваємо суб’єктивно.

За визначенням К. Ізарда, емоція – “це складний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м’язовий (мімічна діяльність) і феноменологічний (переживання) аспекти” [4].

У працях російського дослідника-фізіолога П. Анохіна емоції розглядаються як комплексна, психофізіологічна проблема. Так, на думку вченого, емоції є пристосувальним чинником у житті тваринного світу. Зважаючи на те, що емоції не змогли б зберегтися в процесі еволюції та розвинулись до найтонших проявів, що спостерігаються у людини, автор пов’язує негативний емоційний стан з виникненням органічних потреб. Позитивний емоційний стан виникає тоді, коли зворотна інформація від “результатів дії, що відбулась, найточнішим чином відображає всі компоненти позитивного результату і тому співпадає з апаратом акцептора дії” [10].

Зв’язок емоцій з потребами особистості та ступінь їх задоволення зумовив дві основні форми емоцій – позитивні та негативні. Позитивні емоції являють собою інструмент розвитку потреб, тому їх значення зростає у міру переходу до більш складних та вищих форм і мотивів. Підтвердженням висвітленої тези слугує думка П. Симонова, що визначає емоції провідним фактором розвитку, засвоєння нових сфер навколишнього середовища, фактором досягнення нових цілей. Зазначене свідчить про реалізацію емоціями мотивуючої функції [12].

О. Лук, вивчаючи проблему емоцій, відзначає, що культура почуттів включає в себе багатство та різноманітність переживань, уміння управляти почуттями, поважати почуття інших людей, співчувати їм. На думку вченого, чим багатший власний емоційний досвід, тим легше уявити, зрозуміти душевний стан іншого і навіть “увійти у нього”. Він вважає, що це і є “справжнім критерієм культури почуттів”. Дослідник також відносить до

критеріїв цієї культури здатність управляти своїми почуттями: “Опанування свого обурення – справжній вияв високої культури почуттів” [6, с. 173].

Якщо раніше проблема значення емоцій зводилась до визнання лише їх впливу на різноманітні процеси життєдіяльності, то сьогодні все частіше висловлюється думка про те, що емоції не просто пов’язані з пізнавальними процесами, а є обов’язковими регульовальними компонентами. Так, С. Рубінштейн вважав, що в емоціях особистості можна виділити три сфери: органічне життя, інтереси матеріального порядку і духовні потреби, позначивши їх, відповідно, як “органічну (афективно-емоційну) чутливість, предметні почуття й узагальнені світоглядні почуття” [11].

Досліджуючи проблему культури почуттів особистості, В. Толстих зазначає, що “у культурі виявлення почуттів, що дає змогу робити висновки про вихованість людини, знаходить явне вираження ідейного і морального зв’язку особистості із суспільством, з іншими людьми” [15, с. 14].

На думку Н. Крилової, культура почуттів є відображенням гуманістичної спрямованості емоційної сфери особистості, визначає емоційну насиченість її поведінки й діяльності [5].

Цікавим в розробці цієї проблеми є підхід дослідника В. Бачиніна, який зазначає, що культура почуттів виявляється не тільки в емоційній відкритості, доброзичливій прихильності до інших людей і готовності взяти участь у їхній долі, а й у здатності негативно реагувати на будь-які прояви зла та несправедливості [1].

Вперше у вітчизняній літературі термін “емоційна культура” зустрічається на сторінках праць педагога-новатора В. Сухомлинського: “Народження громадянина” та “Серце віддаю дітям”. Автор зазначає, що культура почуттів стає особливою сферою духовного життя людини, від розвитку якої залежить процес становлення повноцінної особистості.

На особливу увагу, в аспекті проблеми емоційної культури як чинника формування саморегульованої поведінки покоління, що підростає, заслуговує виявлена автором залежність характеру поведінки особистості від певного рівня емоційної вихованості: “Емоційна безкультурність у ставленні до людей породжує егоїзм, який виступає головним коренем байдужості, антисуспільних вчинків, злочинів” [14, с. 244].

Вказуючи на велике значення емоційної культури в житті особистості, В. Поплужний зауважує, що емоційна культура включає в себе безліч почуттів, їх відтінків і способів емоційного реагування. Проте, вчений вважає, що емоційну культуру не можна ототожнювати з емоційною вихованістю, оскільки перша відображає міру вдосконалення, досягнуту в розвитку емоційного життя особистості, а друга означає відповідність рівня сформованості емоційної сфери віковим можливостям. Емоційна культура, зазначає науковець, не розвивається сама по собі, вона перетворюється разом зі зміною потреб, інтересів, установок особистості. Під емоційною культурою В. Поплужний розуміє складне динамічне утворення з багатою емотивністю – великою кількістю різних переживань і емоційних відгуків,

розвинутою здатністю усвідомлювати свої почуття, свою власну емоційну поведінку, розуміти почуття інших людей і нести відповідальність за свої почуття [9].

Дослідники емоційної культури, зокрема І. Васильєв, А. Запорожець, Я. Неверович, В. Поплужний, О. Тихомиров, О. Чебикін, зазначають, що вона виконує всі ті функції, які властиві почуттям взагалі: сигнальну, регулятивну, оцінну та ін. Єдина відмінність полягає у тому, що вона розширює, поглиблює та вдосконалює ці “природні” емоційні функції, що виявляються як у загальній динамічній життєдіяльності, так і в певних її сферах.

Виникають сукупні явища емоційної культури, своєрідні емоційні комплекси, які виконують схожі функції, що дає право інтегрувати їх у певну емоційну підсистему.

Емоційна культура майбутнього фахівця є складною структурою, що складається з багатьох компонентів. Структура емоційної культури спеціаліста детально висвітлена у дослідженнях сучасних учених. При певній відмінності підходів у виділенні компонентів структури простежується єдність поглядів на змістовну сутність цього складного явища.

Підсистема емоційної культури пов’язана з ідентифікацією та спілкуванням і виконує в основному дві функції: нормативну, яка полягає у тому, що почуття і засоби емоційного реагування не здійснюються інстинктивно як прості відповіді на ситуаційні стимули, а базуються на певних емоційних стандартах; комунікативну, що відбувається на основі усвідомлення ідентичності особистісних потреб з інтересами інших членів цієї спільноти.

Емоційна культура спрямована на діяльність і творчість та виконує такі функції:

- адаптивну – пристосування до вимог діяльності в плані темпоритму, свободи дій, що позитивно впливає на професійне становлення особистості;

- творчу (конструктивну), що дає змогу вийти за межі наявного сьогодення у сферу творчості;

- розрядки, що нейтралізує негативні почуття позитивними, діяльно-творчими: ентузіазмом, самовідданістю, почуттям змагання та ін.

Емоційна культура спрямована і на пізнання дійсності та виконує функції: інформаційну, захисну, прогностичну. Засвоєння інформації включає її усвідомлення, збереження та трансляцію, що відбувається шляхом включення у пізнавальні процеси так званих інтелектуальних почуттів. Емоційна культура включається у передбачення людини, завдяки чому створюється оптимістична спрямованість на досягнення поставлених цілей. Отже, емоційна культура, маючи поліфункціональний характер, спрямована на забезпечення цілісності психічного життя, цінності особистісного буття [8].

Висновки. Аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури засвідчив, що генезис поняття “емоційна культура” трансфор-

мується в напрямі інтегрування з такими поняттями та категоріями, як “емоції”, “почуття”, “культура”, “культура почуттів”. В результаті теоретичного аналізу наукових джерел уточнено сутність дефініції “емоції” як базового компонента емоційної культури, що відображає (у формі безпосередніх переживань) процес і результат практичної діяльності особистості, спрямований на задоволення її потреб та забезпечує динамічний інтерактивний зв’язок між індивідом і зовнішнім середовищем.

Список використаної літератури

1. Бачинин В.А. Духовная культура личности: философский очерк / В.А. Бачинин. – М. : Политиздат, 1986. – 111 с.
2. Гобфруа Ж. Что такое психология? : в 2 т. : [пер. с фр.] / Ж. Гобфруа. – М. : Мир, 1992. – Т. 1. – С. 102.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб. : Питер, 1999. – С. 464.
5. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н.Б. Крылова. – М. : Высшая школа, 1990. – 142 с.
6. Лук А.Н. Эмоции и личность / А.Н. Лук. – М. : Знание, 1982. – 175 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ століття // Педагогічна газета. – 2001. – Липень. – С. 4.
8. П’ятницька-Позднякова І.С. Емоційна культура як фактор професіоналізму вчителя музики: історико-теоретичний аспект / І.С. П’ятницька-Позднякова // Педагогічні науки. Наукові праці. – 2004. – Т. 36. – Вип. 23.
9. Поплужный В.Л. Эмоциональная культура школьников : метод. пособ. / В.Л. Поплужный. – Новгород : Изд-во ГПИ, 1993. – 43 с.
10. Психология : підручник / [під ред. Л.Ю. Трофімова]. – К., 1999. – С. 365.
11. Рубинштейн С.Л. Общая психология / С.Л. Рубинштейн. – М., 2000 – С. 53.
12. Симонов П.В. Высшая нервная деятельность человека. Мотивационно-эмоциональные аспекты / П.В. Симонов. – М. : Наука, 1975. – 176 с.
13. Спасибенко С.Г. Эмоциональное и рациональное в социальной структуре человека / С.Г. Спасибенко // Соц.-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С. 109–125.
14. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1979. – 335 с.
15. Толстых В. Воспитание чувств / В. Толстых. – М. : Искусство, 1968. – 256 с.

Борисенко В.М. Диалектическое единство категорий “эмоции” и “эмоциональная культура”: теоретический аспект

В статье рассмотрено единство категорий “эмоции” и “эмоциональная культура” в современных психолого-педагогических исследованиях и определено их роль в будущей профессиональной деятельности студенческой молодежи.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональная культура, культура чувств, будущий специалист.

Borisenko V. Dialectical unity of the categories of “emotion” and “emotional culture”: of the theoretical aspect

The article discussed the unity of the categories of “emotion” and “emotional culture” in contemporary psychological and educational studies, and determined their role in the future careers of students.

Key words: emotion, emotional culture, culture of the senses, the future specialist.